

Dariusz Tkaczewski

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Filologiczny
Instytut Filologii Słowiańskiej
dariusz.tkaczewski@us.edu.pl

„NARASTANIE MIASTA” NA PRZYKŁADZIE PRAGI. FENOMEN I DYNAMIZM CZESKIEJ STOLICY W XIX I PIERWSZEJ POŁOWIE XX W.

Streszczenie: Praga (cz. Praha) to w opinii wielu miasto niezwykle, magiczne i klimatyczne, o niesamowitym *genius loci*. To nie tylko legendarna czeska stolica, piękna „Złota Praga” pełna urokliwych zaułków i imponujących zabytków, które powstały w ciągu dziesięciu wieków jej „trwania i narastania”. Współczesna Praga to prężny śródkowoeuropejski ośrodek polityczny, administracyjny, ekonomiczno-biznesowy (przemysłowy, handlowy i usługowy) oraz naukowy i akademicki, jak również kulturalny i turystyczny o znaczeniu międzynarodowym. Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie fenomenu Pragi jako „magicznego miasta” o zachowanej tysiącletniej tkance miejskiej; będzie w nim mowa o „narastaniu miasta” oraz jego dynamizmie cywilizacyjnym XIX i pierwszej połowy XX w., mających niejednokrotnie swe przyczyny w niezwyklej historii czeskiej metropolii, a także w jego otwartości na przybyszów.

Słowa kluczowe: Praga, „narastanie miasta”, XIX-XX w., fenomen i dynamizm.

Wprowadzenie

Celem niniejszego artykułu jest prześledzenie historii cywilizacyjnej i materialnej Pragi oraz zarysowanie warunków, czynników sprawczych i przedstawienie postaci, które miały znaczący wpływ na imponujący rozwój miasta na przełomie XIX i XX w., gdy prowincjonalne miasto Austro-Węgier przekształcało się w reprezentacyjną i nowoczesną aglomerację miejską – na wzór Wiednia, Budapesztu, Paryża czy Berlina, wyróżniającą się swym pięknem i dynamizmem. To niezwykle „narastanie miasta” i jego metamorfoza oraz osiągnięte

skutki były ograniczone zachowaną i bezcenną, liczącą prawie dziesięć wieków tkanką miejską oraz układem urbanistycznym. To zadanie twórczej modernizacji Pragi udało się chyba w pełni, z wielką odpowiedzialnością pogodzone w sposób optymalny tradycje historyczne i społeczne z wymogami „nowych czasów” i wyzwaniem nowoczesności — dziejowy konserwatyzm ustąpił miejsca postępowi umysłowo-cywilizacyjnemu.

1. Praga współczesna

Nadweltawska stolica Praga (cz. Praha)¹, mająca rzesze miłośników i pasjonatów, odbierana jest przez europejską i światową opinię publiczną jako miasto niezwykle, magiczne, klimatyczne, cudowne o niesamowitym *genius loci*. To nie tylko owa legendarna „Złota Praga”² pełna imponujących zabytków i urokliwych zaułków. To także od ponad dziesięciu wieków stolica państwa Czechów – Królestwa Czeskiego (epoki Przemysławów, Luksemburgów i Jagiellonów), a później także wraz z Wiedniem drugie miasto stołeczne Cesarstwa Niemieckiego i Austriackiego (czasy panowania Luksemburgów i Habsburgów na tronie czeskim), następnie wspólnego państwa Czechów i Słowaków – niepodległej Czechosłowacji (1918-1939, 1945-1948)³, okupowanego kraju pod nazwą Protektorat Czech i Moraw (1939-1945), komunistycznej i socjalistycznej

¹ Praha — czeska nazwa miasta (cz/sk Praha, pl Praga, ang. Prague, niem. Prag) ma kilka źródeł etymologicznych. Hipotezy te oparte są na opiniach językoznawców lub też odkryciach archeologów. Według najbardziej wiarygodnej teorii urbanistów nazwa miasta jest wywodzona z czeskiego słowa *práh* [próg], gdyż pierwotna osada *Praha*, a potem gród (Zamek Praski) powstały nad progiem rzeczonym, czyli brodem umożliwiającym przeprawę przez rzekę w okolicach dzisiejszego nieistniejącego Mostu Judyty, który zastąpił w XIV w. Most Karola. W X w. nazwę tę w nieco odmiennej wersji *Baraga* (obok Krakowa – *Karako*) udokumentował w swej kronice z podróży po krajach Europy Środkowej arabsko-żydowski kupiec i podróżnik Ibrahim ibn Jakub. Druga teorii wiąże tę nazwę z *prażeniem*, czyli wypalaniem (karczowaniem przy pomocy ognia) zalesionych miejsc pod osady czy też obróbki metali lub zbóż. Takie wypalone miejsce, w tym wypadku wzgórze lub brzeg rzeki, nazywano *prazje*, co oznaczało wypaloną przez słońce lub ogień ziemię (glebę). Z tym wiąże się też historia nieco romantyczna, opisana w *Kronice* Kosmasa: legendarna założycielka Pragi – księżniczka Libusza poleciła zbudować miasto w miejscu, gdzie pierwszy osadnik (jej późniejszy mąż i założyciel dynastii Przemysławów – Przemysław Oracz) na wykarczowanej przez ogień polanie w środku lasu będzie ciosał próg [*práh*] swego domu [Kosmas, 2012; Hruza, 2003, s. 27; Ledvinka, Pešek, 2000, s. 45-46.]

² Czesi określają swoją stolicę historycznymi nazwami, mającymi historyczne źródła w łacinie: *Praga mater urbium* (pl.: Praga – matka miast) lub *Praga Caput Regni / Praga Caput Rei Publicae* (Praga – głowa Królestwa/Republiki) oraz późniejszymi, bardziej popularnymi: „Złota Praga” (Złota Praga) lub „Stověžatá Praha” (Praga o stu wieżach/stuwieżasta) lub pieszczotliwymi: „Matička Praha” (Mamusia Praga).

³ Zgodnie z czeską nomenklaturą historyczną: I Republika Czechosłowacka (1918-1938), II Republika Czechosłowacka (1938-1939), III Republika Czechosłowacka (1945-1948).

Czechosłowacji (1948-1989)⁴, Czechosłowackiej Republiki Federacyjnej (1989-1992)⁵ oraz od roku 1993 Republiki Czeskiej⁶.

Współczesna Praga to prężny ośrodek administracyjny, ekonomiczno-biznesowy (przemysłowy, handlowy i usługowy) oraz naukowy i akademicki, jak również kulturalny i turystyczny⁷ o znaczeniu międzynarodowym. Jako stolica kraju jest dominującym ośrodkiem władzy politycznej; swą siedzibę ma tu większości czeskich organów państwa i urzędów centralnych (parlament, prezydent, rząd i ministerstwa), a także działających na terenie Czech licznych czeskich oraz światowych firm, prestiżowych uczelni, szkół i instytucji kulturalnych, organizacji społecznych, stowarzyszeń i związków wyznaniowych. Miasto poszczycić się może dobrze rozwiniętą infrastrukturą – przebiegają przez nie najważniejsze czeskie i europejskie szlaki drogowe oraz kolejowe (korytarze transportowe wschód–zachód), międzynarodowe port lotniczy im. V. Havla to ważny środkowoeuropejski HUB (o ambicjach azjatyckich), zaś tania i perfekcyjna komunikacja miejska budzi zachwyt gości i turystów z całego świata.

Nadweltawska metropolia w przeszłości przez kilka wieków była ważnym ośrodkiem życia gospodarczego oraz kulturalnego i naukowego Europy Środkowej, którego wkład jest niezaprzeczalny i cenny zarówno dla dorobku cywilizacyjnego całego kontynentu, jak i świata. Na szczęście światowa (czy raczej europejska) historia łagodnie obeszła się z tym bezcennym miastem i jego „skarbami”, do czego przyczyniły się przez wieki nie tylko czeskie elity intelektualne i kulturalne, ale także – według niektórych miłośników Pragi (w tym wielu zakochanych w mieście Polaków) – cudowne czakry znajdujące się pod Zamkiem Praskim na Hradczanach i pod Mostem Karola, dzięki którym mieszkańcy miasta

⁴ Po zmianach konstytucyjnych w roku 1960, gdy ustrój państwa zmienił się z unitarnego na federacyjny, Praga stała się zarówno stolicą CSRS – Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej (ČSSR – Československá socialistická republika), jak i CRS – Czeskiej Republiki Socjalistycznej (ČSR – Česká socialistická republika).

⁵ Po zmianach politycznych w roku 1990 nazwa państwa miała w języku polskim aż trzy postaci: CSRF – Czechosłowacka/Czecho-słowacka/Czecho-Słowacka Republika Federacyjna (ČSFR – cz. *Československá federativní republika*, sk. *Česko-slovenská federativna republika*), by później (1990-1992) zyskać skorygowaną ortograficznie formę – Czeska i Słowacka Republika Federacyjna (cz. *Česká a Slovenská federativní republika*, sk. *Česká a Slovenská federativna republika*).

⁶ Zgodnie z art. 13 Konstytucji Republiki Czeskiej [Ústava ČR] z 1992 r. [www 1] Praga jest miastem stołecznym RCz, będąc jednocześnie stolicą Województwa Środkowoczeskiego (Středočeský kraj), mającym status miasta wydzielonego na prawach województwa (*kraj*).

⁷ Wśród dwunastu najcenniejszych czeskich atrakcji turystycznych z Listy światowego dziedzictwa UNESCO od roku 1992 znajduje się na niej kompleks zabytkowego centrum Pragi – historyczny rezerwat miejski. Miejsce to z uwagi na swą wartość dziejową, zabytkową i artystyczną oraz bogactwo atrakcji plasuje się bezwzględnie od lat w ścisłej czołówce licznych rankingów najchętniej odwiedzanych europejskich miast [www 2].

i przybyli goście czują się tu szczęśliwi, a jednocześnie niezwykle płodni intelektualnie i twórczo.

2. Legendarne początki Pragi, jej dzieje i rozwój miasta do XVIII w.

Warto w skrócie przypomnieć ważne wydarzenia historyczne, które wpłynęły na dzisiejszy kształt i estymę Pragi. Historycznie pierwszymi osadnikami na tych nadweltańskich terenach były plemiona celtyckie⁸ przybyłe tu ok. V w. p.n.e., które w okresie pomiędzy IX a VI w. p.n.e. zostały stopniowo wyparte przez napływające ludy germańskie, zwłaszcza plemię Markomanów. Słowianie na teren współczesnej Pragi przybyli ok. V w. W wyniku plemiennie-rodowych walk o dominację, krajem od wieku IX władała dynastia Przemyślidów, która pod koniec tego stulecia założyła tu gród książęcy (podwaliny późniejszego Zamku Praskiego), zaś opodal na przeciwległym brzegu Wełtawy w pierwszej połowie X w. powstał „wyższy gród” warowny o czeskiej nazwie Vyšehrad (Wyszehrad)⁹. W roku 973 Praga stała się siedzibą pierwszego biskupstwa na tych ziemiach, podległym metropolii w Moguncji¹⁰. Dwa wspomniane grody (a później zamki), pierwotne ośrodki miejskie zaczęły „obrastać” romańską i wczesnogotycką zabudową; oba brzegi Wełtawy spoił zbudowany w roku 1168 kamienny Most Judyty, łącząc nadrzeczne części – otoczone obronnymi murami miejskimi Stare Miasto (Staré Město pražské) i nowo powstałą pod Zamkiem Praskim na Hradczanach dzielnicą o nazwie Malá Strana. „Złoty okres” rozwoju miasta przypadł na panowanie zakochanego w Pradze Karola IV z dynastii Luk-

⁸ Od jednego z nich – plemienia Bojów, kraina ta zyskała łacińską nazwę *Bohemia*.

⁹ Według legend czeskich zawartych w łacińskiej *Kronice* Kosmasa (*Chronica Boemorum*, 1045-1125) to właśnie tu na wzgórzu wyszehradzkim księżniczka Libusza w obecności Przemysła Oracza (jej męża) i starszyny plemiennej wygłosiła swą słynną przepowiednię/wizję: „Gród już widzę, który sławą dosięgnie gwiazd. Jest miejsce w lesie odległe od tej wioski o trzydzieści mil, oblewa je Wełtawa. Od północnej strony chroni je bardzo głęboką doliną rzeczka Bruska. Z południowego boku góruje nad okolicą szeroka, nader skalista góra, która zwana jest Petřín; Góra ta skrzywia się na kształt delfina, morskiej świni, biegnąc aż do wspomnianej rzeczki. Gdy tam przyjdziecie, znajdziecie w środku lasu człowieka ciosającego próg domu. I ponieważ do miejskiego progu schylają się także władcy, od tego zdarzenia, gród, który zbudujecie, nazwiecie Pragą. W tym grodzie kiedyś w przyszłości, wyrosną dwie złote oliwki, które swoimi wierzchołkami przenikną aż do siódmego nieba i będą jaśnieć na cały świat znakami i cudami. Będą im oddawać pokłon i cześć ofiarami i darami wszystkie plemiona ziemi czeskiej i pozostałe narody. Jedna z nich będzie zwana »Większa Sława« druga »Wojów uciecha« [Kosmas, 2012; Krejčí, 1974; www 3].

¹⁰ W roku 1344 praskie biskupstwo zostało podniesione w hierarchii kościelnej do rangi arcybiskupstwa.

semburgów – cesarz niemiecki i król czeski¹¹ przebudował je w nowoczesnym stylu europejskiego gotyku, pozostawiając do dziś wspaniałe zabytki tej epoki, w tym ikoniczny i ponadczasowy symbol Pragi – kompleks zamkowo-pałacowy na Hradczanach oraz „królewski” (darmowy dla wszystkich, bez myta), kamienny Most Karola, zbudowany na miejscu zniszczonego przez napierającą krę Mostu Judyty. Dzięki rozbudowie miasta (Karol IV założył Nowe Miasto (Nové Město pražské)) w połowie XIV w. Praga stała się jednym z największych miast europejskich tych czasów (w Europie Środkowej największym). Jako myśliciel i erudyta oraz mecenas nauki i kultury ufundował w roku 1348 Uniwersytet Karola (łac. Universitas Carolina lub Carolinum, cz. Karlova univerzita lub Univerzita Karlova), pierwszy w środkowej Europie uniwersytet o klasycznych czterech wydziałach. W okresie tym Praga stała się ważnym ośrodkiem życia umysłowego Europy, zaś czeszczyzna językiem dworskim w wielu krajach. Wielki filozof, kaznodzieja i reformator języka – Jan Hus stworzył podstawy czeskiego protestantyzmu. Okres rozkwitu przerwały długoletnie wojny husyckie po pierwszej praskiej defenestracji (1419), dopiero mądre rządy elekcyjnego króla Jerzego z Podiebradów uspokoiły nastroje i przyniosły względny pokój w zniszczonym kraju. W roku 1541 wielki pożar prawobrzeżnej Pragi zniszczył połowę miasta (Hradczany, Zamek Praski, Malá Strana). Kolejny okres rozkwitu miasta przypadł na czasy panowania cesarza Rudolfa II, który w latach 1583-1612 przeniósł dwór cesarski Habsburgów z Wiednia do umiłowanej Pragi. Dzięki niemu nadwłtawska metropolia stała się ośrodkiem życia intelektualnego i kulturalnego ówczesnej monarchii austriackiej, a cesarz i mecenas sztuki sprowadzał do Pragi najlepszych naukowców (ale i szarlatanów) oraz architektów i artystów, którzy pozostawili po sobie imponujące zabytki architektury renesansowej oraz galerie pełne najlepszych dzieł malarskich (i kuriozów). Te dobre dla miasta czasy przerwała najkrwawsza w dziejach światowych wojna trzydziestoletnia pustosząca nie tylko Czechy, której przyczyną stała się druga praska defenestracja (1618). Po przegranej bitwie pod Białą Górą (1620), gdzie zdziesiątkowano czeską szlachtę, nastąpiły prawie 200-letnie „czasy mroku/ciemnoty” („doba temna”), okres bezwzględności absolutyzmu Habsburgów, germanizacji, rekatolizacji i obskurantyzmu, a Praga straciła na znaczeniu na rzecz Wiednia, stając się z czasem miastem zamieszkiwanym stopniowo w większości przez Niemców, Austriaków i czeską ludność niemieckojęzyczną. Jednak okres ten nie był czasem do końca zmarnowanym i dość szybko dał podstawy do późniejszego imponującego czeskiego Odrodzenia Narodowego – w XVIII w. dzięki rozwojowi rzemiosła, wzmacniało się czeskie mieszczaństwo i rodził się proletariats miejski, a elity

¹¹ Jak mówią złośliwi badacze dziejów czeskich i europejskich – „lepszego króla czeskiego niż cesarza (rzymskiego narodu) niemieckiego”.

intelektualne dzięki pracy organicznej i u podstaw krzewiły idee patriotyczne wśród czeskiego społeczeństwa, zaś budziciele narodowi poprzez oświatę ludową oraz późniejszą, pozytywistyczną swoistą „pracę u podstaw” mobilizowali naród do słowiańskiej i czeskiej emancypacji. Praga w tym czasie stawała się stopniowo miastem „bardziej czeskim”, w którym żywił czeski równoważyl się z niemieckojęzycznym, będąc jednocześnie liczącym się czesko-austriackim ośrodkiem przemysłowym. Już w roku 1707 założono tu Czeską Stanową Szkołę Inżynierską (Česká stavovská inženýrská škola), co wzmocniło podwaliny czeskiego rzemiosła i przemysłu w mieście, zaś nieco później w czasie panowania cesarzowej Marii Teresy i oświeconych rządów jej syna Józefa II przeprowadzono szereg reform polityczno-społecznych i gospodarczych, zelżały rygory germanizacyjne, zniesiono pańszczyznę, wprowadzono obowiązek szkolny i dano więcej swobody kulturalnej innym narodom w monarchii austriackiej.

3. Wiek XIX i początki XX – Odrodzenie Narodowe i dynamizm rewolucji przemysłowej w Pradze

Miasto stołeczne Królestwa Czeskiego w tym okresie także rozpoczęło nowy etap rozwoju – w roku 1784 pięć historycznych „miast praskich”¹², tzn.: Stare Miasto Praskie, Nowe Miasto Praskie, Josefov, Malá Strana i Hradczany, wcześniej współistniejących obok siebie, ale autonomicznych, połączyło się w jeden organizm miejski pod nazwą „miasto Praga”, który łatwiej było zarządzać i ewentualnie bronić w wypadku zagrożenia. Budziciele narodowi zainspirowali na przełomie XVIII i XIX w. powstanie nowych instytucji czeskiej kultury; w roku 1786 otwarto pierwszy stały czeski Teatr Patriotyczny – „Buda/Szopa” (Vlastenecké divadlo – „Bouda”), zaś w roku 1818 założono Muzeum Patriotyczne (Vlastenecké muzeum), poprzednik Muzeum Narodowego (Národní muzeum) na Placu Waclawa (Václavské náměstí)¹³. Miasto rozwija się gospodarczo, w latach 30. powstają pierwsze zakłady przemysłowe, w roku 1845 uruchomiono linię kolejową Praga–Ołomuniec. Burzliwa i krwawa Wiosna ludów w Pradze poprzedzona była Zjazdem Słowiańskim w roku 1848. Po tych wydarzeniach miasto straciło swój obronny charakter, gdy cesarz Franciszek Józef I nakazał w roku 1866 zburzenie murów miejskich i zbudowanie w ich miejsce

¹² Każde z nich posiadało swoje atrybuty/symbole samodzielności miejskiej – zazwyczaj ratusz, katedrę i bazylikę, plac targowy, park, browar, cmentarz itp.

¹³ Plac Waclawa (potocznie *Václavák*), obecnie reprezentacyjny centralny bulwar i deptak Pragi o długości prawie 750 m i szerokości 60 m był do połowy XIX w. targiem koni i bydła, stąd historyczna jego nazwa Targ Koński (Koňský trh).

szerokich ulic, bulwarów i terenów parkowych, co sprzyjało nowoczesnej infrastrukturze miejskiej, dalszemu rozwojowi cywilizacyjnemu oraz gospodarstwu miasta. Obok wspomnianego Muzeum Narodowego, w roku 1868 zostaje wmurowany kamień węgielny pod Teatr Narodowy (Národní divadlo)¹⁴, zaś lata 80. przyniosły kolejne ważne wydarzenia – pierwszy Zlot Sokolski (1882), pierwszy pochód pierwszomajowy (1890) oraz imponująca Jubileuszowa Wystawa Krajowa (Jubilejní zemská výstava) (1891), po której miasto wzbogaciło się o piękne secesyjne pawilony na znakomicie zagospodarowanych Terenach wystawowych (Výstaviště) w parku królewskim Stromovka i dzielnicy Holešovice, a także na wzgórzu Petřín obok Hradczan kolejkę linowo-terenową wraz z kopią wieży Eiffla w skali 1:5 – Petrzyńską wieżę widokową (Petříňská rozhledna) i labiryntem lustrzanym (Bludiště). W roku 1891 uruchomiono w Pradze elektryczne tramwaje, a miasto rozrosło się o trzy nowe wówczas dzielnice peryferyjne: Holešovice i Bubny (1884) oraz Libeň (1901), przyłączone do historycznej Pragi. Pod koniec lat 80. XIX w. w wyniku tzw. asanacji praskiej (*pražská asanace*), z powodu krytycznego przeludnienia i stanu sanitarnego przeprowadzono szereg planowych wyburzeń (w tym cennych praskich budowli zabytkowych w obrębie getta żydowskiego na Josefovie), gdyż średniowieczny plan zabudowy i cywilizacyjne zacofanie historycznego śródmieścia skutecznie ograniczały prężny rozwój reprezentacyjnych przestrzeni centrum na wzór Paryża, Wiednia czy Budapesztu. Na przełomie wieków oddano też do użytku kilka ważnych dla funkcjonowania miasta budowli i obiektów użytkowych¹⁵ (historyzujących i secesyjnych), jak np.: imponującą salę koncertową Rudolfinum (1882), stację wodociągów w Podolí (1885), gazownie w dzielnicach Žižkov i Smíchov (1867, 1885), gmach Praskiej Kasy Oszczędnościowej (Pražská spořitelna) (1892), centralną rzeźnię miejską (1895), elektrownię w Holešovicach (1900), ówczesny Dworzec Główny¹⁶ (Hlavní nádraží) (1909), nowy ratusz (Nová radnice) (1911),

¹⁴ Budowę TN (ND), finansowaną z narodowymi kwestami, ukończono w roku 1882, jednak w wyniku pożaru i odbudowy uroczyste otwarto dopiero rok później. Nad główną sceną Teatru Narodowego umieszczono dumny napis: *Naród sobie (Národ sobě)*.

¹⁵ Do niemniej ważnych instytucji należą: Muzeum Miasta Stołecznego Pragi (1883), Muzeum Przemysłu Artystycznego, Biblioteka Miejska (1891), Galeria Sztuki Nowoczesnej (1892), Czeska Filharmonia, Teatr Miejski na Królewskich Winohradach (1907) oraz liczne towarzystwa gimnastyczne i kluby sportowe, budujące swoje sale treningowe i stadiony (np.: „Sokół”, Slavia” i „Sparta”).

¹⁶ Obecnie Dworzec Masaryka (Masarykovo nádraží), wcześniej Dworzec Praga Centralna (Nádraží Praha střed). W mieście funkcjonowały jeszcze dwa starsze dworce kolejowe: Dworzec Franciszka Józefa I (1871, później Dworzec Wilsona (Wilsonovo nádraží), obecnie Dworzec Główny (Hlavní nádraží)) i Dworzec Północno-Zachodni (1873, później Dworzec Denisa (Denisovo nádraží), obecnie Dworzec (Nádraží) Praha-Těšnov).

perłę secesji światowej Miejski Dom Reprezentacyjny (Obecní dům) (1911), Pałac „Lucerna” (1912) oraz godne uwagi obiekty sakralne¹⁷; miastu przybyło wówczas także kilka jakże potrzebnych mostów przez Wełtawę¹⁸, jak również interesujących pomników¹⁹, które zdobią stolicę do dnia dzisiejszego, stanowiąc ważne punkty orientacyjne. Warte zauważenia są także zachodzący wówczas przemiany polityczno-społeczne, które wraz z rozwojem gospodarczym, potencjałem intelektualnym i kulturalnym oraz przyspieszoną modernizacją cywilizacyjną miasta, wprowadzało Pragę do grona liczących się miast europejskich [Janáček, 1977], s. 322.] Te pozytywne trendy w czeskiej stolicy przerwał w roku 1914 wybuch I wojny światowej. Udział w niej, a następnie przegrana oraz rozpad Austro-Węgier przyniósł Czechom wolność i niepodległość, a także nowe funkcje i wyzwania dla Pragi jako miasta stołecznego wspólnego państwa Czechów oraz Słowaków. Praga stała się stolicą pierwszej Republiki Czecho-słowackiej (Československá republika), siedzibą prawie wszystkich instytucji unitarnego państwa. Na jego czele stanął wybitny mąż stanu i „prezydent wyzwoliciel” (Prezident Osoboditel) – T.G. Masaryk, wybitny czeski naukowiec, popularyzator oraz protektor wiedzy, jak również nauki oraz nowoczesności w sferze umysłowej i postępu cywilizacyjnego, którego zasługi dla niepodległego państwa – w tym Pragi – są imponujące.

4. Lata międzywojenne XX w. – Praga jako stolica niepodległej Czechosłowacji

Już w XX w. miasto – o zachowanej w dobrym stanie architekturze z okresu prawie tysiąc lat – weszło z nowoczesną na owe czasy infrastrukturą komunikacyjną; wytyczono szerokie arterie tranzytowe i zaczął działać transport zbiorowy²⁰, co przyczyniło się do poprawy komfortu życia, sprawnego funkcjonowania miasta i przy okazji do rozwoju nowoczesnej turystyki. W ścisłym centrum

¹⁷ Kościół Św. Cyryla i Metodego w Karlinie (1863, kościół Św. Wacława na Smíchowie oraz kościół św. Ludmiły na Vinohradach (1893). W latach 1873-1923 dokończono ostatecznie w stylu neogotyckim katedrę Św. Wita na Zamku Praskim.

¹⁸ Powstało wówczas aż osiem mostów — najważniejsze z nich to: Most Franciszka Józefa (1860), Most Palackiego (1878), Most Franciszka I (1901), Most Svatopluka Čecha, Most Hlávki (1912), Most Franciszka Ferdynanda (1914). W roku 1905 oddano do użytku tunel drogowy pod Wyszehradem.

¹⁹ Najwartościowsze to: pomnik J. Jungmanna (1878), konny posąg św. Wacława (1912), pomnik F. Palackiego (1920), pomnik J. Husa (1915).

²⁰ Ważne daty: od roku 1975 uruchomiono omnibusy konne, a od roku 1891 tramwaje elektryczne; od roku 1925 zaczęła działać komunikacja autobusowa, zaś od roku 1936 – trolejbusowa. W latach 20. rozpoczęto prace projektowe praskiego metra.

miejskim, obok historycznej zabudowy romańskiej, gotyckiej, renesansowej, barokowej, rokokowej i klasycystycznej oraz XIX-wiecznych budowli w stylach z prefiksem neo-, na przełomie XIX i XX w. w czechosłowackiej stolicy pojawiły się imponujące obiekty modernistyczne – secesyjne (Art Nouveau)²¹ i Art déco, kubistyczne, w stylu Bauhausu oraz funkcjonalistyczne²². Również zabytkowe kompleksy historyczne przeszły „funkcjonalną rewitalizację”, by wspomnieć o przystosowaniu Zamku Praskiego na Hradczanach dla funkcji i potrzeb siedziby prezydenta republiki oraz wymogów nowoczesnego ruchu turystycznego²³.

Rozkwit dotychczasowego Królewskiego Miasta Stołecznego Pragi²⁴ po roku 1918 związany był z prestiżem nowo powstałej (republikańskiej już) Cze-

²¹ Secesja do Czech zawitała w ostatniej dekadzie XIX w. Alfons Mucha, czeski grafik, malarz, autor plakatów i ulotek jest artystą jednoznacznie kojarzonym z czeską (w tym praską) secesją, który projektował oraz tworzył liczne plakaty teatralne i handlowe, witraże, ilustracje, kalendaryze itd. we własnym, niezwykle oryginalnym stylu, posiadając rozpoznawalny i niepowtarzalny inwentarz motywów, bazujących przede wszystkim na postaciach kobiecych o długich włosach i uduchowionych twarzach, rozbudowanych ornamentach roślinnych, krzywych liniach oraz jasnych i delikatnych barwach przechodzących łagodnie w ciemne i nasycone kolory [Tomeš et al., 1999, t. II, s. 412].

²² W czeskiej architekturze przełom XIX i XX w. to okres szczególny, gdyż wtedy projektowali i urzeczywistniali swe idee i pomysły postępowi oraz cenieni w Europie architekci czescy, których niepisany „guru” był w Pradze znakomity Jan Kotěra, tworzący w stylu secesyjnym. Do jego uczniów inspirujących się kubizmem i ekspresjonizmem należeli równie wybitni Josef Gočár, Pavel Janák oraz Otakar Novotný, którzy próbowali wprowadzić jako nowoczesny czeski styl narodowy w architekturze tzw. rondokubizm (*rondokubismus*), którzy zarzucili na rzecz modnej wówczas architektury ceglanej. Nie obce im były także rozwiązania klasycyzujące, które propagowali po wizytach i wykładach w Pradze wielkich ówczesnych architektów nowoczesnych, m.in. Le Corbusiera i Amadee Ozenfanta. Do zasłużonych architektów I połowy XX w. należeli także: A. Benš, B. Fuchs, K. Roškot, J. Stepánek, J. Krejcar, J. Fragner, J. Havlíček, O. Tyl, O. Starý, L. Kysela [Pavel, 1986; Havlová, Noll, Svoboda, 2000; Jandáček, Šlapeta, 2004; Tomeš et al., 1999, t. I, 367-368, 575; t. II, s. 138, 477].

²³ Tego zadania na zlecenie prezydenta T.G. Masaryka podjął się znakomity słoweński architekt Josip (Jože) Plečnik związany z Wiedniem i Lublaną, który w latach 1920-1935 planował rewitalizację i nadzorował wszystkie prace na wzgórzu hradeckim. Zaprojektował także ekumeniczną kaplicę i apartamenty prezydenckie na Zamku Praskim oraz nowatorski Kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa na Vinohradach w Pradze [Tomeš et al., 1999, t. II, s. 586].

²⁴ Królewskie Miasto Stołeczne Praga (Královské hlavní město Praha) było pod koniec XVIII w. drugim po Wiedniu największym miastem monarchii Habsburgów. Pełna nazwa stosowana była od roku 1784, gdy połączono samodzielne do tej pory cztery „królewskie miasta praskie” oznaczane cyframi rzymskimi, które miały swoje zarządy i rady miejskie w Ratuszu Staromiejskim (Staroměstská radnice): Praha I – Stare Miasto Praskie (Staré město pražské), czyli Praga (Praha) (znane wcześniej jako Miasto Praskie) Pražské město) lub Miasto Większe (Větší město), Praha II – Nowe Miasto Praskie (Nové město pražské) (założone przez Karola IV w roku 1348), Praha III – Mała Strana (Malá Strana) (Mniejsze Miasto Praskie / Menší město pražské) oraz Praha IV – Hradczany (Hradčany). W latach następnych do stolicy zostały przyłączone kolejne dzielnice/miasta: w roku 1850 Praha V – Józefów (Josefov), czyli pierwotne Miasto Żydowskie (Židovské město), w roku 1883 Praha VI – Wyszehrad (Vyšehrad), w roku 1884 Praha VII – Holeszowice (Holešovice) i Bębny (Bubny) oraz w roku 1901 Praha VIII – Libeň (Libeň). Na

chosłowacji – Praga, prowincjonalne do tej pory miasto byłych Austro-Węgier „z dnia na dzień” stała się pełną cennych zabytków stolicą kraju europejskiego średniej wielkości o dużym potencjale gospodarczym, metropolią na równi z Wiedniem i Budapesztem, wówczas (po I wojnie światowej) stolicami małych już krajów środkowej Europy. Miasto stołeczne młodej Czechosłowacji – mimo nowoczesnej jak na owe czasy infrastruktury miejskiej zabytkowego i nowego śródmieścia – odziedziczyło „ze starych czasów” zaniedbane cywilizacyjnie i społecznie dzielnice (np. Žižkov) oraz przedmieścia z anachronicznymi osiedlami robotniczymi typu wiejskiego lub prymitywnymi, ceglanyymi blokowiskami-familokami, w których panowała swoista, wczesnokapitalistyczna struktura socjalna²⁵. Dla rządu czechosłowackiego oraz władz komunalnych miasta rozwój i blask Pragi stał się ważnym zadaniem, na który nie szczędzono środków budżetowych i specjalnych dotacji, a działaniami w tym zakresie zajęła się Państwowa Komisja Regulacyjna. Stworzono także ramy swobodnego lecz skoordynowanego inwestowania w rozwój miasta prywatnych przedsiębiorców, czego udanym przykładem jest zbudowana przez braci Havlów „od zera” dzielnica Barrandov²⁶, z luksusowym osiedlem mieszkaniowym (w tym willowym)

przełomie XIX i XX w. Królewskie Miasto Stołeczne Praga zajmowało powierzchnię 21 km² i zamieszkiwało ją 233 tys. ludzi [Dějiny Prahy II, 1998].

²⁵ Godna uwagi w tym kontekście jest znakomita seria wydawnictwa Paseka pt. *Zmizelá Praha (Zaginiona/Zanikła Praga)*, w której interesująco opisano i zilustrowano epokowymi zdjęciami m.in. codzienne życie praskiej ulicy [Míka, 2013] oraz swoiste aspekty życia erotycznego prazan [Kopáč, Schwarz, 2013] Warta polecenia jest też publikacja Stanislava Holubca pt. *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době (Ludzie periferii. Sytuacja socjalna i codzienność praskiej klasy robotniczej w okresie międzywojennym)* [Holubec, 2010] znajdziemy ciekawy wielowymiarowy obraz struktury socjalnej i codziennej egzystencji klasy robotniczej w Pradze okresu międzywojennego. Miasto rozrasta się wówczas dynamicznie, stając się średniej wielkości aglomeracją europejską, z największą koncentracją robotników (proletariatu) w ówczesnej Czechosłowacji. Szczególna uwaga autora poświęcona jest codziennemu życiu praskich rodzin robotniczych, ich mieszkaniom i wyżywieniu, zdrowiu i seksualności, aktywności kulturalnej i spędzaniu wolnego czasu, kształceniu się i działalności politycznej. W monografii tej przedstawiono dane na podstawie archiwalnych źródeł organizacji robotniczych (partii, związków zawodowych i innych stowarzyszeń kulturalnych i samopomocowych). Cytowane są tu także dane statystyczne, badania socjologiczne oraz wspomnienia mieszkańców dzielnic robotniczych, gdzie zaprezentowane zostały nie tylko różnice socjalne, ale także rozwarstwienie generacyjne i dotyczące płci praskiej klasy robotniczej – tzw. czerwonej burżuazji i proletariackiej biedoty (lumpenproletariatu).

²⁶ Współczesne dzieje wznoszącego się nad Wełtawą wzgórza (skały) na południu Pragi oraz jego zagospodarowania i zabudowy związane są z inż. Václavem Havlem (ojca prezydenta V. Havla), który powróciwszy w latach 20. z USA do Czechosłowacji wpadł na pomysł urządzenia nowoczesnej i dopracowanej architektonicznie dzielnicy-ogrodu o nazwie Barrandov – od nazwiska działającego w Pradze francuskiego naukowca Joachima Barranda (pierwotna nazwa tej dzielnicy Habrová wydała się V. Havlovi starszemu niezbyt ekskluzywna). Wraz ze swym bratem Milošem Havlem w roku 1927 stali się jako jego właściciele głównymi inwestorami, rozpoczęto

oraz tarasem restauracyjno-rozrywkowym i basenem sportowym, a także słynnym kompleksem tzw. barrandowskich atelierów, znanej w świecie wytwórni filmowej. Ustawą z roku 1920 powołano od 1922 r. jednolite Miasto Stołeczne Pragę – metropolię praską, tzw. Wielką Pragę²⁷, w skład której weszło osiem dzielnic – w tym dawnych historycznych „miast praskich”²⁸ oraz 37 okolicznych gmin²⁹, z których większość w rzeczywistości była samodzielnymi miasteczkami. Przygotowano staranne plany, które zakładały z dużym rozmachem budowę dużych i samodzielnych osiedli/kompleksów mieszkaniowych, zgodnie z zasadami modnego wówczas w Europie funkcjonalizmu. Państwo wspierało jednorodzinne budownictwo spółdzielcze (osiedle Ořechovka), plomby mieszkalne pośród starszej zabudowy (Žižkov, Vinohrady, Vršovice), jak również komunalne osiedla czynszowe o niskim standardzie w zabudowie szeregowej (Vysočany).

wtedy kompleksowe przygotowania, uchwalono plan, zbudowano drogi dojazdowe i infrastrukturę inżynierską (sieć elektryczną i system wodociągowo-kanalizacyjny) na parceli podzielonej na 200 działek. Wówczas też na tarasie skalnym nad Wełtawą powstała restauracja „Terasy”, najnowocześniejsza w ówczesnej Czechosłowacji (z garażami i stacją benzynową). W dolinie skalnej pod restauracją powstał basen pływacki z trybunami dla widzów i solarium. Bracia Havlowie uruchomili linię autobusową, dowożąc w pogodnie letnie soboty i niedziele gości z „Lucerny”, ich drugiego pałacu rozrywki na Placu Waclawa, którzy przybywali tu w celach rekreacyjnych oraz na wieczory taneczne w pięknie iluminowanej restauracji i jej tarasach. W roku 1930 powstała spółka AB, która z inicjatywy praskiego magistratu obok oryginalnego osiedla mieszkaniowego (modernistyczne wille i kameralne bloki kilkurodzinne), na terenie 50 ha zaczęła wznosić wytwórnię filmową z jednymi z największych i najnowocześniejszych w Europie atelierami filmowymi. Na szeroką skalę produkcja filmowa na Barrandovie rozpoczęła się w roku 1931. W czasie niemieckiej okupacji (1939-1945) wytwórnia obok „lekkiego” i zatwierdzonego przez cenzurę czeskiego repertuaru produkowała niemieckie filmy na zamówienie J. Goebbelsa, w tym osławione dzieła propagandowe (np. *Żyd Süß*), w którym statystami byli więźniowie obozów koncentracyjnych. Po II wojnie światowej wytwórnia została znacjonalizowana, a po roku 1989 sprywatyzowana – obecnie jest własnością holdingu filmowego AB Barandov [www 4].

²⁷ Według katastru nieruchomości Wielka Praga zajmowała obszar 17 164 ha i zamieszkiwało tu 676 657 osób (według spisu ludności z roku 1921) [Janáček, 1977, s. 332].

²⁸ Miejskie obwody/dzielnice Królewskiego Miasta Stołecznego Pragi: Praha I – Staré Město, Praha II – Nové Město, Praha III – Malá Strana, Praha IV – Hradčany, Praha V – Josefov, Praha VI – Vyšehrad, Praha VII – Holešovice, Bubny i Praha VIII – Libeň oraz (od roku 1922 dodatkowo: Bohnice, Kobylisy, Střížkov, Troja) [Dějiny Prahy II, 1998].

²⁹ Na mocy Ustawy nr 114/1920 od 1 stycznia 1922 r. Miasto Stołeczne Praga (Hlavní město Praha) tzw. Wielka Praga (Velká Praha) została rozszerzona o 37 gmin i osad, tworząc kolejnych 11 miejskich obwodów/dzielnic: do „starej dzielnicy” Praha VIII dołączyły (od roku 1922): Bohnice, Kobylisy, Střížkov, Troja; Praha IX – Prosek, Hloubětín, Vysočany, Praha X – Karlín, Praha XI – Hrdlořezy, Malešice, Žižkov, Praha XII – Královské Vinohrady, Praha XIII – Vršovice, Praha XIV – Michle, Nusle, Krč, Praha XV – Braník, Hodkovičky, Hostivař, Modřany, Podolí, Praha XVI – Hlubočepy, Malá Chuchle, Radlice, Smichov, Praha XVII – Košíře, Motol, Jinonice, Praha XVIII – Břevnov, Střešovice, Dolní Liboc, i Praha XIX – Bubeneč, Dejvice, Sedlec, Veleslavín, Vokovice [Dějiny Prahy II, 1998].

W wyniku takiej polityki mieszkaniowej nastąpił szybki przyrost³⁰ mieszkańców stolicy migrujących z prowincji³¹, sytuując Pragę pod koniec lat 30. w europejskiej grupie „miast milionowych”. Plac Waclawa z przyległymi ulicami stał się okresie międzywojnia salonem Pragi i jego wizytówką – tu zaczęły powstawać reprezentacyjne gmachy i budowle (państwowe, komunalne i prywatne), reprezentujące najlepszą architekturę, by wymienić imponujące (także powstałe przed rokiem 1918) gmachy, m.in. [Ederer, 2002, s. 121-127; Janák, 1933, s. 173-180]: secesyjny Hotel „Garni/Meran” (1905), Pałac „Lucerna” (1907-1921), Pałac „Koruna”³² (1912), Pałac „Hvězda”/Melantrich (1913), Pałac „Rokoko” (1915), Hotel „Ambassador” (1924), Pałac „Adria” (1925), funkcjonalistyczny Pałac „Astra” (1927), Hotel „Adria” (1928), Dom usług/obuwia Bata³³ (1929), Pałac „Alfa”/U Stýblů (1929), Pałac „Fénix” (1930), Państwowa Kasa Oszczędnościowa (1931), Hotel „Juliš” (1932), budynki piękne i niezwykle, połączone labiryntem kilkunastu pasaży handlowych z oddalonymi równoległymi ulicami, z których słynie Plac Waclawa (np. pasaż „Avion/Luxor/Letka”, „Rokoko” czy „Lucerna”). W latach przed I wojną światową i bezpośrednio po niej zrealizowano w Pradze oryginalne projekty kubistyczne (np.: dom „U Černé Matky Boží”, dom nauczycielski na Józefowie (Josefov), dom mieszkalny i willa pod Wyszehradem (Vyšehrad) itd.). Nowe, imponujące i bardzo nowoczesne obiekty architektoniczne – modernistyczne, funkcjonalistyczne i w stylu Bauhausu – zaczęły pojawiać się po całej Pradze w latach 20. i 30., m.in.: Zakłady Elek-

³⁰ W roku 1930 Praga liczyła ok. 848 800 mieszkańców (przeciętny przyrost roczny w latach 1925-1929 wynosił ok. 25 osób na 1000 mieszkańców), zaś w roku 1938 już ok. 962 200 osób (przyrost 13,5 osoby na 1000 mieszkańców) [Janáček, 1977, s. 335].

³¹ W r. 1921 rodowici prażanie stanowili 46,3% mieszkańców, zaś w r. 1930 już 39,7%. Skład ludności napływowej (w latach 1929-38): z Czech – 69%, z Moraw – 9,6%, ze Słowacji – 6%. [Janáček J. (1977), s. 336.]

³² W tym miejscu do r. 1910 stał Dom „U Spinků”, w którym działała modna wśród elity intelektualnej XIX w. kawiarnia „Café Wien”. W r. 1931 oku uruchomiono tu pierwszy w Czechosłowacji samoobsługowy bar szybkiej obsługi „Koruna-Automat” (pomysłu niemieckiego inż. Maxa Sielaffa, który uruchomił gęstą sieć tego typu barów w Niemczech i Austrii), w którym po wrzuceniu monety witryny-automaty wydawały zupy, parówki, kanapki i ciastka oraz odmierzały zimne i ciepłe napoje. „Koruna-Automat” na pl. Waclawa szybko stał się na prawie 80 lat popularną, wręcz kultową, tanią praską jadalnią ze swoistym klimatem; działał do początku lat 90., obecnie mieści się tam – ku oburzeniu miłośników starej Pragi – bar amerykańskiej sieci McDonald's.

³³ Pierwszy w Czechosłowacji 10-kondygnacyjny budynek żelazobetonowy w stylu amerykańskim, z pełnymi fasadami okiennymi i windą pospieszną oraz tarasem dla klientów. Czeski obuwniczy koncern Baťa podobny typ domów handlowych budował we wszystkich większych miastach przedwojennej Czechosłowacji, prawie wszystkie dotrwały do naszych czasów w doskonałym stanie. Imponująco i interesująco zarazem dla miłośników architektury i urbanistyki jawi się morawski Zlín – batiowskie „miasto-ogród”.

tryczne Miasta Pragi³⁴ (1927), pałac wystawienniczo-targowy („Veletřní palác”)³⁵ w Holeszowicach (1928), domy opieki społecznej v Krczi (1929), gmach Wydziału Prawa UK (1929), kościoły – św. Wacława w Vrszowicach (1930) i Serca Jezusowego na Vinohradach (1932), wytwórnia filmowa (atelier) wraz tarasami i restauracją widokową na Barrandovie (1932³⁶), Pomnik Narodowy na Vitkovie (1932), Powszechny Zakład Emerytalny³⁷ (1932), domy towarowe (czy raczej „pałace handlowe”, wzorowane na podobnych w Berlinie i Rotterdamie) – „Ara”³⁸ (1931) i „Bílá labuť” (1938) oraz modernistyczne kolonie willowe na Hanspaulce³⁹ (1932) i Babie⁴⁰ (1933). W okresie międzywojennym w Pradze odczuwalna była „moda na sport”, którą propagowały (od połowy XIX w.) koła organizacji gimnastycznej „Sokół” oraz praskie kluby piłkarskie „Sparta” i „Slavia”. Powstawały liczne sale gimnastyczne (*sokolovny*) i boiska sportowe, baseny pływackie (także pływalnie na Wełtawie) oraz stadiony piłkarskie „Sparty” i „Slavii” (1921) na Letnej. Na potrzeby masowego VIII Zlotu Sokolskiego w roku 1926 zbudowano imponujący drewniany stadion, który potem przebudowano (zmodernizowano) na IX ZS i kolejne (1932-1938)⁴¹.

³⁴ Obecnie Zakłady Komunikacyjne (DPMP).

³⁵ Obecnie Galeria Narodowa (NG).

³⁶ Ateliery rozpoczęły działalność w prowizorycznych pomieszczeniach w roku 1921, zaś pierwszy film dźwiękowy zrealizowano w roku 1930.

³⁷ Obecnie Dom Związków Zawodowych (DOS).

³⁸ Był to supernowoczesny dom handlowy w amerykańskim stylu, z tarasem rekreacyjnym i basenem na dachu. Przez długie lata powojenne DH „Perla”, a obecnie budynek bankowo-biurowy.

³⁹ W przeciwieństwie do sąsiedniej kolonii willowej na Babie, Hanspaulka była ulubionym miejscem zamieszkania polityków (np. generała A. Eliáša, premiera rządu Protektoratu CiM, zamordowanego przez hitlerowców) i elity artystycznej (np. architektów E. Linharta i A. Engela), a zwłaszcza gwiazd czeskiego (i niemieckiego) filmu – swoje nowoczesne, funkcjonalistyczne wille zbudowali tu m.in. aktorka Lída Baarová i komik Vlasta Burian.

⁴⁰ Modernistyczne osiedle willowe na praskim wzgórzu Baba powstawało w latach 1928-1932 według ogólnego projektu Pavla Janáka; poszczególne 33 domy autorstwa różnych architektów (m.in. J. Gočára) były inspirowane ideami Werkbundu (wystawa architektury mieszkaniowej w Stuttgartcie w roku 1927). Osiedle jako różnorodny kompleks urbanistyczny składa się z willi pojedynczych i szeregowych oraz domów wielorodzinnych. Zamieszkać tu mieli przedstawiciele klasy średniej o różnym statusie majątkowym, głównie artyści, lekarze, urzędnicy państwowi i nauczyciele akademicy, jednak obiekty te miały być w założeniu dostępne finansowo. Domy były optymalnie wkomponowane w pejzaż i zorientowane na południe wielkimi, często niesymetrycznymi oknami, loggiami, balkonami i tarasami, dzięki czemu domy były bardzo słoneczne i roztaczał się z nich piękny widok na Pragę i dolinę Wełtawy [Pavel, 1986, s. 372-378; Dvořáček, 2005, s. 84-85; Švácha R, 1980, s. 368-379].

⁴¹ Wielki stadion strahowski (Velký strahovský stadion) lub Stadion Masaryka na Strahovie według niektórych źródeł uważany jest za największy pod względem powierzchni na świecie (rozmiary – 310,5 x 202,5 m, powierzchnia – 62 876 m², pojemność – 280 tys. miejsc, z tego 96 tys. siedzących) [www 5].

Czeska/czechosłowacka stolica już na przełomie wieków była najważniejszym ośrodkiem przemysłowym, rzemieślniczym i usługowym Czech, a jej potencjał i rozwój gospodarczy po roku 1918 tylko dokumentował tę prawdę. Dominował tu kapitał francuski i angielski, jednak inwestorzy czescy zaczęli szybko dominować na rynku. W mieście w 1930 r. znajdowało się ok. 20 130 przedsiębiorstw i zakładów przemysłowych (firmy: maszynowe, odzieżowe, obuwnicze, spożywcze i poligraficzne) [Janáček, 1977, s. 349], w których pracowało ok. 530 tys. zatrudnionych (co ciekawe – tylko 1/3 stanowiły kobiety) [Janáček, 1977], s. 349] Do dawnych branż produkcji (tabor kolejowy, maszyny rolnicze) doszły nowe gałęzie, tj. produkcja: samochodów „Praga” (od 1907) i „Walter” (od 1919), motocykli „Jawa”, samolotów „Aero” oraz budownictwo. Rozwijająca się wówczas pręźnie Praga przechodziła poważne zmiany społeczne – utwierdzała swój centralny, „stołeczny charakter” (przybywało urzędników i funkcjonariuszy państwowych oraz pracowników umysłowych), modernizował się przemysł i handel, przyciągając ludzi z regionów peryferyjnych i prowincji⁴².

Międzywojenna Praga inwestowała w czeską (ale w bardzo skromnym zakresie i niemiecką) edukację i kulturę. Działały tu uczelnie oraz szkoły różnych szczebli i specjalności, sieć bibliotek miejskich, prestiżowe wydawnictwa książkowe⁴³ i prasowe (w roku 1929: 1 674 czasopism, w tym 283 polityczne [Janáček, 1977, s. 346]), orkiestry symfoniczne, liczne galerie sztuki oraz teatry (dramatyczne, operowo-baletowe, lalkowe) i kabarety, zaś Praskie ZOO w Troi przyciągało publiczność swą oryginalnością i kolekcją rzadkich zwierząt. Nadweltawska stolica ze swoją otwartością, specyficznie „nadzorowanym”, demokratycznym liberalizmem obyczajowym i twórczym stawała się wówczas fascynacją, a także inspiracją artystyczną twórców europejskich (m.in.: W. Majakowskiego, I. Erenburga, P. Valery’ego, Le Corbusiera) czy artystów i polityków prześladowanych w swych krajach przez totalitarne reżimy (m.in.: B. Brechta, L. Feuchtwangera, T. Manna⁴⁴ oraz Polaków: W. Witosa czy W. Korfantego). W okresie międzywojennym „Złota Praga” stała się też mekką turystów z całego świata – w latach 20. i 30. odwiedzało ją corocznie z biurami podróży lub indywidualnie ponad 110 tys. gości zagranicznych i aż ok. 500 tys. gości krajowych. [Janáček, 1977, s. 348-349]. Rozbudowano wówczas drogi i linie kolejowe przebiegające przez miasto, zmodernizowano dworce kolejowe oraz sieć tramwajową, rozpoczęto

⁴² Dane spisu ludności z roku 1930: robotnicy z rodzinami – 32,6%, urzędnicy państwowi i publiczni – 22,4%, urzędnicy prywatni – 16,8% [Janáček, 1977, s. 350].

⁴³ Znani wydawcy: J. Otto, F. Topič, F. Borový, J. Fromek, P. Prokop oraz oficyny: „Aventinum”, „Družstevní práce” itd. [Janáček, 1977, s. 346].

⁴⁴ W roku 1937 przyjął czechosłowackie obywatelstwo, potem wyjechał do USA.

studia planistyczne praskiego metra, a od roku 1920 miasto prężnie rozwijało także komunikację lotniczą z Europą przez lotnisko cywilne w Kbelach, które obsłużyło w 1937 r. aż 22 tys. podróżnych (w tym 17 tys. tranzytowych)⁴⁵. Miasto wzbogaciło się o nowinki cywilizacyjne – od roku 1922⁴⁶ działała praska rozgłośnia Czechosłowackiego Radia (ČsR), w 1936 r. na Poczcie Głównej zaczął działać fototelegraf (protoplasta współczesnego faksu), zaś od 1935 r. trwały w Pradze eksperymenty z telewizją⁴⁷. Praska wytwórnia filmowa na Barrandovie produkowała masowo cenione filmy.

Jednak zachodzące wówczas w Pradze wspomniane wcześniej przemiany gospodarcze, społeczne, kulturowe i przede wszystkim infrastrukturalne napotykały obiektywne przeszkody – „wielki kryzys” znacznie i głęboko osłabiający ekonomikę młodego państwa, a co za tym idzie praskie inwestycje, gdyż olbrzymie bezrobocie⁴⁸, napięcia społeczne wynikłe ze struktury narodowościowej⁴⁹ i roszczeniowa postawa, bardzo silnej wówczas, Komunistycznej Partii Czechosłowacji wymusiły przeznaczenie państwowych dotacji inwestycyjnych na cele społeczne (zasiłki społeczne, brygady pracy, dożywianie bezrobotnych itp.).

5. Praga w czasach okupacji hitlerowskiej (Protektorat Czech i Moraw) oraz powojennego stalinizmu i socjalizmu

Rok 1939 przyniósł upadek II Republiki Czechosłowackiej, oderwanie się Państwa Słowackiego, hitlerowską okupację kraju (15 marca 1939 r.) oraz utworzenie kadłubowego i kolaboranckiego Protektoratu Czech i Moraw, którego Praga była nadal stolicą. Przerwano inwestycje miejskie, Niemcy rozpoczęli masowy wyzysk przemysłu praskiego w systemie okupacyjnej gospodarki wojennej, pojawiły się znaczne trudności aprowizacyjne (wprowadzono kartki

⁴⁵ Państwowe Czechosłowackie Linie Lotnicze (ČSA) rozpoczęły regularną działalność w roku 1924 [Janáček, 1977, s. 349].

⁴⁶ Od roku 1922 eksperymentalna, potem od 1923 r. regularna działalność. Pierwsza transmisja radiowa meczu piłkarskiego ze stadionu na Letnej odbyła się w roku 1926 [Tkaczewski, 2005, s. 131].

⁴⁷ Prowadził je dr J. Šafránek, który w roku 1938 zaprezentował na targach w Berlinie pierwszy czeski/czechosłowacki odbiornik telewizyjny. W przededniu niemieckiej okupacji (9 marca 1939 r.) uruchomiono w Pradze nadajnik TV i rozpoczęto regularne nadawanie sygnału nośnego [Tkaczewski, 2005, s. 38-39].

⁴⁸ Około 28 tys. osób w roku 1932 i ok. 28,5 tys. rok później. [Janáček, 1977, s. 351].

⁴⁹ Według danych spisu ludności z roku 1930 Pragę zamieszkiwało 5,4% obywateli czechosłowackich narodowości niemieckiej ok. 41 tys. (w tym ok. 8 100 wyznania mojżeszowego) oraz ok. 45 800 obywateli państw obcych. Do roku 1938 ten stan liczbowy mniejszości niemieckiej zachował się bez zmian, jednak w wyborach samorządowych owego roku aż 75% głosowało na Partię Niemców Sudeckich [Janáček, 1977, s. 352].

żywnościowe), a także natychmiast rozpoczęto „niemieckie porządki” zgodnie z czeskim, protektoratowym legalizmem prawnym⁵⁰, co przejawiało się terrorem i bezwzględnością (tzw. heydrichiada) [Tkaczewski, 2010, s. 226-287]. Zaczęto poprzez pseudonaukowe teorie udowadniać odwieczną niemieckość Pragi, zmieniono historyczne czeskie nazwy na „stare niemieckie”. Niemcy pierwotnie planowali wielkie inwestycje oraz przemiany urbanistyczne i infrastrukturalne⁵¹ miasta w germańskim duchu⁵², jednak realizację ich uniemożliwiły kolejne podboje Hitlera, a potem upadek III Rzeszy. Bezcenne zabytki historycznej Pragi w czasie działań wojennych (naloty alianckie i wyzwolenie miasta) nie ucierpiało w znaczny sposób, jednak Powstanie Praskie (5-9 maja 1945 r.) i brutalność Niemców przyczyniły się do wielu zniszczeń w ścisłym centrum miasta (Staré Město, Nové Město). Miasto, wracając do normalnego życia po wojnie i hitlerowskiej okupacji, jeszcze trzy lata było stolicą demokratycznej Czechosłowacji (tzw. III Republiki Czechosłowackiej), jednak po komunistycznym przewrocie lutowym w Pradze (20-25 lutego 1948 r.) w mieście i kraju nastąpił już na prawie czterdzieści lat „nowe porządki”, najpierw zbrodnicze i totalitarne lata stalinowskie (aż do roku 1968), którym kres położyła praktycznie dopiero „Praska Wiosna” stłumiona przez interwencję wojsk Układu Warszawskiego, a potem (do roku 1989) czasy „Husakowskiej normalizacji”, okres skromnego dobrobytu, lecz ścisłego nadzoru politycznego w ramach „realnego socjalizmu”, które definitywnie zakończyła „aksamitna rewolucja”. Praga jeszcze trzy lata pełniła funkcję stolicy wspólnego, federacyjnego państwa i Republiki Czeskiej w ra-

⁵⁰ Hitlerowscy okupacyjni urzędnicy (Niemcy i Czesi-kolaboranci) w cyniczny sposób „czesкими rękami” wprowadzali swoje „reformy”; jedną z pierwszych z nich była zmiana w PCiM ruchu lewostronnego (zgodnego z austrowęgierską tradycją) na powszechniejszy w Europie ruch prawostronny (zgodnie z tzw. Konwencją Paryską z roku 1928, którą Czechosłowacja przyjęła, lecz nie zdążyła wcielić w życie). W Pradze prowadzona była szeroka kampania informacyjna (na bazie nowych drakońskich przepisów), a sama zmiana kierunku spowodowała diametralne przemiany w układzie transportowym miasta (skrzyżowania, oznakowanie dróg) i komunikacji publicznej (przebudowa przystanków oraz autobusów i wozów tramwajowych).

⁵¹ Bardzo ciekawie plany te opisują artykuły: Lukasa Z., *Pražská architektura v průběhu druhé světové války* (s. 71-770), Lidla V., Jandy T., *Dálnice – ojedinělé technické dílo, které zmařila 2. světová válka* (s. 90-103) oraz Horejsa M., *Planovací komise pro hlavní město Prahu a okolí a její činnost za protektorátu* (s. 114-172), z tomu zbiorowego pt. *Věda a technika v českých zemích v období 2. Světové války*, Praha 2009.

⁵² Zrealizowano jeden z cynicznych pomysłów Hitlera i zamieniono jedyny tak dobrze i w pełni zachowany w Europie kompleks miasta (getta) żydowskiego w dzielnicy Josefov (niem. *Josefstadt*), który hitlerowcy zamienili w „muzeum narodu, który nie istnieje”, do którego magazynów z całej okupowanej Europy zwożono wszystkie zrabowane judaika, których po wojnie nie miał już kto odzyskać. Na bazie tych bogatych ocalałych zbiorów judaistycznych po zamordowanych utworzono Muzeum Żydowskie, a w Synagodze Pinkasa powstał pomnik martyrologii praskich Żydów (na ścianach tej synagogi wypisano prawie 78 tys. czeskich ofiar holokaustu oraz miejsca zagłady europejskich Żydów).

mach federacji, by następnie stać się miastem stołecznym samodzielnej już Republiki Czeskiej, podmiotu prawa międzynarodowego.

Ale Praga, jako tysiącletnia czeska metropolia, to obecnie nie tylko tętniące życiem półtoramilionowe miasto czy zwarty kompleks zabytków i dzieł sztuki cennych dla europejskiej kultury materialnej, to także od kilku wieków znaczący europejski ośrodek życia intelektualnego, naukowego oraz akademickiego [Tkaczewski, 2016].

Podsumowanie

Konkludując powyższe rozważania – fenomen Pragi i jej metamorfozy, owego „narastania miasta” na przełomie XIX i XX w. (pierwszej połowy) polega na:

1. Twórczym wykorzystaniu XIX-wiecznego entuzjazmu Odrodzenia Narodowego Czechów nie tylko do emancypacyjnych celów mentalnościowo-świadomościowych, edukacyjnych i kulturalnych, lecz także do potrzeb modernizacyjnych państwa i miasta w „epoce nauki, pary i elektryczności”.
2. „Szacunku dla przeszłości, ale także jednoczesnej fascynacji teraźniejszością i przyszłości” – umiejętnym wkomponowaniu w starą, historyczną materię i układ średniowiecznego miasta, a później metropolii z licznymi oraz cennymi obiektami-zabytkami architektury romańskiej, renesansowej, gotyckiej, barokowej, klasycystycznej, romantyczno-historyzującej) nowych obiektów architektonicznych w kolejnych stylach modernistycznych (secesja, Art déco, ekspresjonizm i konstruktywizm-funkcjonalizm) oraz elementów postępu cywilizacyjnego i nowoczesności infrastrukturalnej.
3. Odpowiedzialnym i bardzo ostrożnym ingerowaniu w sprawdzone rozwiązania – dobre zastępowano zawsze lepszym i nowocześniejszym, co wynikało z postępu naukowo-technicznego opartego na miejscowej elicie intelektualno-kulturalnej, jak i najlepszych doświadczeniach europejskich. Wiele z ówczesnych inicjatyw i inwestycji infrastrukturalnych służy znakomicie prążanom (i turystom) do czasów współczesnych (np. główne arterie drogowo-kolejowe, nowoczesna sieć wodociągowa, pierwotny układ komunikacji miejskiej itp.).
4. Ustępowaniu mieszczańskiego konserwatyzmu przed nieuchronnym dynamizmem nowoczesności – Praga, jako miasto stołeczne Królestwa Czeskiego, a potem niepodległej Czechosłowacji, z prowincjonalnego miasta dynastii Habsburgów przeistaczała się skutecznie w prawdziwie europejską metropolię, doganiając w tym względzie Wiedeń i Budapeszt, a w niektórych aspektach nawet Paryż i Berlin, jak np. postępowość intelektualna i obyczajową lat

20. i połowy 30. ubiegłego wieku oraz wkładu w kulturę europejską (np. przemysł filmowy, praski Barrandov jako „środkowoeuropejski Hollywood”).
5. Trwałym wkładzie twórców związanych z Pragą w światowe dziedzictwo kulturalne, do których zaliczają się m.in.: B. Smetana, A. Mucha, A. Dvořák, J. Hašek, F. Kafka, K. Čapek, B. Martinů, G. Machatý itd.).
 6. Dbłości o dobry wizerunek miasta, jego wielokulturowości i specyficznej „kultowości miejsca” (czakry oddziałujące pozytywną energią, dające szczęście i doskonały nastrój), a także otwartości na przybyszów, tak z kraju, jak i z zagranicy (tu znaleźli azyl i schronienie prześladowani politycznie w swoich krajach, np.: „biała emigracja” z Rosji Radzieckiej, T. Mann, W. Korff i W. Witos).

Każda epoka, lata dobre i złe dla miasta z obiektywnego i historycznego punktu widzenia, odcisnęły na jego tkance trwałe, pozytywny lub negatywny ślad, jednak na szczęście miasto pod rządami mądrych ludzi zakochanych w „Mamusi Pradze” (*Matička Praha*), świadomych jej znaczenia w historii Czech, Czechosłowacji i Europy, zmieniała się, nowoczesnie rozwijała, dostosowywała do potrzeb dobrego życia prażan, a jako stolica do pełnienia swej funkcji dla wszystkich Czechów. Jednak w przeszłości – na szczęście – zazwyczaj udoskonalała się i piękniała dla wszystkich swych mieszkańców, lecz także dla jej miłośników z Czech i świata oraz fascynatów jej niepowtarzalnego *genius loci*, przejawiającego się w odwiecznym dynamizmie nadwełtawskiej metropolii oraz cywilizacyjnym fenomenie tego „magicznego miasta”, mających niejednokrotnie swe przyczyny w historii miasta i jego otwartości na przybyszów.

Literatura

Dějiny Prahy II (1998), Paseka, Praha.

Dvořáček P. (2005), *Architektura českých zemí – Moderní architektura*, Levné knihy, Praha.

Ederer A. (2002), *Náměstí, trhy a plácky staré Prahy*, Milpo, Praha.

Havlová E., Noll J., Svoboda J.E. (2000), *Praha 1919-1940. Kapitoly o meziválečné architektuře*, Libri, Praha.

Holubec S. (2010), *Lidé peryferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*, ZČU, Plzeň.

Horejs M., Lorencová I. (red.) (2009), *Věda a technika v českých zemích v období 2. Světové války*, NTM, Praha 2009.

Hrůza J. (2003), *Urbanismus světových velkoměst. I. díl. Praha, Kapitola 1.3*, ČVUT, Praha.

- Janáček J. (1977), *Dzieje Pragi*, P. Godlewski (tłum.), KiW, Warszawa.
- Janák P. (1933), *Kniha o Praze*, Melantrich, Praha.
- Jandáček V., Šlapeta V. (2004), *Stavební kniha 2004 – český funkcionalismus*, Expo Data, Brno.
- Kopáč R., Schwarz J. (2013), *Zmizelá Praha: Nevěstince i nevěstky. Obrázky z erotického života Pražanů*, Paseka, Praha/Litomyšl.
- Kosmas (2012), *Kronika Czechův*, Templum, Wodzisław Śląski.
- Krejčí K. (1974), *Praga. Legenda i rzeczywistość*, PIW, Warszawa.
- Ledvinka V., Pešek J. (2000), *Praha*, Nakl. LN, Praha.
- Míka Z. (2013), *Zmizelá Praha: Život v pražských ulicích*, Paseka, Praha/Litomyšl.
- Pavel J. (1986), *Sztuka Czechosłowacji*, WAiF, Warszawa.
- Švácha R. (1980), *Osada Baba* [w:] J. Krása, J. Hořejší (red.), *Umění XXVIII*, Praha, s. 368-379.
- Tkaczewski D. (2005), *Czeska reklama telewizyjna i jej język*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Tkaczewski D. (2010), *Mechanizmy wpływu społecznego i manipulacja językowa – czeskie przypadki*, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Agencja Artystyczna PARA, Katowice.
- Tkaczewski D. (2016), *Praga jako czeski i europejski ośrodek życia intelektualnego i naukowego w wieku XIX i XX (ludzie, instytucje, inicjatywy)*, Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, nr 277, Podseria Zarządzanie 2016(6), s. 168-197.
- Tomeš J. et al. (1999), *Český biografický slovník XX. století*, t. I-III, Paseka, Praha.
- [www 1] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/czechy2011.html> (dostęp: 3.03.2016).
- [www 2] <http://pl.czech-unesco.org/> (dostęp: 3.03.2016).
- [www 3] <http://wyszehrad.com/czechy/aktualnosci/legenda-o-ksieznej-libuszy-i-przemysle> (dostęp: 3.03.2016).
- [www 4] <http://www.prahaneznama.cz/?s=Barrandov> (dostęp: 3.03.2016).
- [www 5] http://praha.idnes.cz/Clanek.aspx?c=A070907_140744_praha_ton (dostęp: 3.03.2016).

**„ACCRETION OF THE CITY” ON THE BASIS OF PRAGUE.
THE PHENOMENON AND DYNAMISM OF THE CZECH CAPITAL CITY
IN THE 19TH AND THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY**

Summary: Prague (Praha) is widely regarded as an amazing, magical city with lots of ambience and of extraordinary *genius loci*. It is not only the legendary Czech capital city or gorgeous „Golden Prague” abounding in charming lanes and impressive sights which

come from ten centuries of continuance and accretion. Modern Prague is indeed a major Central European political, administrative, business and economic (industrial, commercial or service) centre with cultural and tourist attractions of international importance. This paper seeks to explore the remarkable phenomenon of Prague as a magical city with its preserved thousand-year-old urban fabric; addressing the issue of the accretion of the city and its civilizational dynamism and growth of the 19th and the first half of the 20th century frequently triggered by the stormy yet marvellous history of the Czech metropolis and its openness to newcomers.

Keywords: Prague, „accretion of the city”, 19th and 20th centuries, phenomenon and dynamism.